

Markus Winsents Sandvik

Ryddesjau mot Svartedau

Senmiddelalderens minkende kulturlag

Bacheloroppgave i Arkeologi

Veileder: Axel Christophersen

April 2021

Markus Winsents Sandvik

Ryddesjau mot Svartedau

Senmiddelalderens minkende kulturlag

Bacheloroppgave i Arkeologi
Veileder: Axel Christophersen
April 2021

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for historiske og klassiske studier

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Denne bacheloroppgaven, som gir en sammenfatning og drøfting av reduksjonen av de organiske kulturlagene i byer i Skandinavia i løpet av senmiddelalderen, har som mål å gi en innsikt i hvordan dette kan henge sammen med en utvikling av hva man anså som *rent* og *urent* etter Mary Douglas sine definisjoner av begrepene. Oppgaven utforsker hvordan menneskene i middelalderbyene i Skandinavia forsøkte å håndtere sine hygieniske problemer i et forsøk på å forebygge spredning av sykdom forårsaket av *miasmer*; dette både igjennom enkeltstående- og lovpålagte tiltak. England blir omtalt gjennomgående i oppgaven som et komparativt eksempel. Særlig vektlagt er temaer som *smitte* og *smittevern*. Dette for å belyse problemstillingen og se på hvordan disse kan henge sammen med reduksjonen av kulturlagtilveksten. Svartedauden er et sentralt tema gjennomgående i oppgaven som binner sammen: datidens menneskers forhold til *rent* og *urent*, *miasmer*, og reduksjonen av de organiske kulturlagene.

Abstract

This bachelor thesis, which summarises and discusses the reduction of the “organic cultural layers” in Scandinavian towns in the late Middle ages, does so with the purpose of bringing insight into how this can be related to an evolution of what one recognised as *dirt* and what was not in accordance with Mary Douglas’ definition of the term. The thesis explores how humans in Scandinavian towns tried to combat their sanitary problems in an attempt to prevent the spread of disease caused by *miasmas*; both through isolated and legislated measures. England is mentioned as a comparative example throughout the thesis. Particularly emphasized are themes such as *disease* and *disease control*. To shed light on the problem and look at how these can be related to the reduction of growth in the “cultural layers”. The Black death is a central theme throughout the thesis which unifies: the relationship of the people living during the Middle ages to *dirt*, *miasmas*, and the reduction of the “organic cultural layers”.

Innholdsfortegnelse

Sammendrag	1
Abstract	1
1.0 Innledning.....	3
1.1 Problemstilling:	3
1.2 Teori	3
1.3 Metode.....	3
1.4 Svakheter	4
2.0 Middelalderen – en «uglesett» periode.....	4
2.1 Kulturlagene forsvinner.....	5
2.2 «Rent» og «Urent»	7
2.3 Latriner og Priveter	8
3.0 De minkende kulturlagene – ulike årsaker	9
3.1 Minkende avfall?.....	10
3.2 Økt rydding?.....	11
3.3 Minkende avfall og økt rydding?	14
4.0 Middelalderens forhold til hygiene og deres smitteforståelse – en mulig sammenheng?	15
4.1 Håndtering av sykdom.....	15
5.0 Svartedauden og miasmer – et mulig vendepunkt?	16
5.1 Miasmeteorien blir allment akseptert	17
6.0 Samarbeid – «adelen og hvermansen», pisk eller gulrot	19
6.1 Ulike tiltak som krevde samarbeid – økte krav til innbyggerne.....	19
6.2 Hvorfor ble tiltakene iverksatt?	20
7.0 Konklusjon	21
Litteraturliste	22
Bidelist.....	23

1.0 Innledning

1.1 Problemstilling:

I denne oppgaven skal jeg drøfte problemstillingen: «Hvorfor forsvinner de organiske kulturlagene i løpet av senmiddelalderen i Skandinavia?». Det jeg ønsker å oppnå med denne oppgaven er å undersøke generelle trender rundt hvorfor de organiske kulturlagene forsvinner i de skandinaviske middelalderbyene, og komme med ulike synspunkter på fenomenet som kan bidra til videre diskusjon rundt problemstillingen.

1.2 Teori

Oppgaven bygger på sosialantropolog Mary Douglas sin teori om «rent og urent», som et utgangspunkt for å forstå og forklare hvorfor kulturlagene mer eller mindre forsvinner etter Svartedauden. Svartedauden og de følgende pestutbruddene utfordret og endret forestillingene om hva som var rent, og hva som var urent ut fra en ny forståelse av hvordan ting skal organiseres og klassifiseres for å bringe orden i tilværelsen. Analysen av kulturlagene bygger på en teoretisk forståelse av at begrepene *rent* og *urent* er kulturelt betinget av hva et samfunn oppfatter som normalt og unormalt, rett eller galt i dets omgivelser (Douglas, 1984a, s.2).

1.3 Metode

For å nå målet mitt i denne oppgaven har jeg valgt å analysere et antall sentrale, relevante forskningspublikasjoner. Grunnen til at jeg har valgt publikasjonene som kommer frem i oppgaven er at de står sentralt i forskningsdebatten og belyser særlig godt det jeg ønsker å komme frem til. Oppgaven vil ta utgangspunkt i arkeologiske kilder relatert til dette fenomenet. Den vil også bringe inn skriftlige kilder fra sin samtid og andre forskeres arbeid som er relevant. Jeg vil komme med flere mulige svar på problemstillingen, og drøfte både for og imot disse ved bruk av kilder og egne betraktninger. Jeg trekker inn dette fordi jeg mener det er nødvendig for å forstå hvorfor de organiske kulturlagene forsvinner, noe jeg kommer til å argumentere for. Jeg har også valgt å sette søkelys på Skandinavia (Norge, Sverige og Danmark) i denne oppgaven da jeg mener området har en rekke kulturelle likheter som gjør det lett å sammenligne samt drøfte dem. Jeg velger å holde meg innenfor dette området gitt begrensingen på lengden i denne Bacheloroppgaven. Likevel vil disse grensene krysses der det er nødvendig for å kunne hente inn komparative eksempler til forholdene i de Skandinaviske byene. England har jeg valgt som et gjennomgående eksempel i oppgaven der det er relevant.

Begrepet «middelalderen» har jeg valgt å tolke fra et skandinavisk perspektiv slik som Leidulf Melve gjør i boken «Hva er middelalderen». Han har delt perioden opp i fire deler: «Vikingtiden (700-1000), tidlig middelalder (1000-1200), høy-middelalder (1200-1400) og senmiddelalder (1400-1537)» (Melve, 2016, s. 11). Jeg vil forholde meg til periodene høy-middelalder og senmiddelalder da fenomenet som drøftes i denne oppgaven i hovedsak utspiller seg i disse periodene. Bruken av den skandinaviske middelalder periodeinndelingen kontra en europeisk begrunner jeg med at denne oppgaven er preget av et skandinavisk, og særlig norsk perspektiv. Der det er nødvendig for å gi en bredere forståelse vil jeg gå litt utenfor disse grensene da det kan hjelpe med å belyse problemstillingen ytterligere, men jeg vil i hovedsak holde meg innenfor dem. Oppgaven benytter APA 7th som mal for referanser. Alle punkter vil bli drøftet suksessivt.

1.4 Svakheter

En åpenbar svakhet med oppgaven er størrelsen på områdene som diskuteres i kombinasjon med begrensningen av oppgavens lengde. Flere arkeologiske undersøkelser av de ulike byene som omtales i oppgaven vil kunne supplere diskusjonen bedre når det gjelder de lokale forskjellene. Mangelen på Skandinaviske kilder som omtaler den generelle befolkningens holdninger til avfall har også gjort det vanskelig å diskutere rundt dette. Jeg har heller ikke hatt mulighet til å trekke med alle ønskelige punkter i denne diskusjonen slik som forekomsten av dyr i middelalderbyene som kilde til avfall.

2.0 Middelalderen – en «uglesett» periode

Før vi tar for oss de ulike årsakene til hvorfor de organiske kulturlagene tilsynelatende forsvinner er det nødvendig å legge til grunn en forståelse av tidsperioden. Middelalderen blir ofte sett på som en dyster periode av Europas historie. Overtro og vrangforestillinger blant befolkningen hevdes å ha preget perioden. Byene var overgrodd med skitt og lort, sykdom og pest løp løpsk blant befolkningen. Det generelle inntrykket av middelalderen tyder på at datidens mennesker ikke forsøkte å gjøre noe særlig med disse problemene sine. Disse antakelsene ser vi gjenspeile seg i historisk litteratur og dagligtale. Derek Keene hevdet om Winchester i England at: «[...] in wet weather most streets and lanes must have been at least ankle-deep in refuse» (Rawcliffe, 2013a, s. 23). Ikke bare er disse synene et resultat av årsaker som at gjennomsnittslevealderen var særdeles lav sett ut fra dagens norm (mye på grunn av høy barnedødelighet), men også av andre grunner slik som: hyppige epidemier, fattigdom, dårlig hygiene og generelt dårlige hygieniske forhold, regjerende overtro, vold,

kriminalitet, for ikke å nevne lite tilgang på mat i perioder med uår (Petersen, 2018, s. 13). Disse årsakene har alle bidratt til denne forestillingen. Forestillinger om en urban middelalder-befolkning som slengte fra seg avfallet sitt hvor enn det måtte passe dem. En periode hvor man vasset rundt i sin egen skit og lort (Westholm, 1995, s. 7).

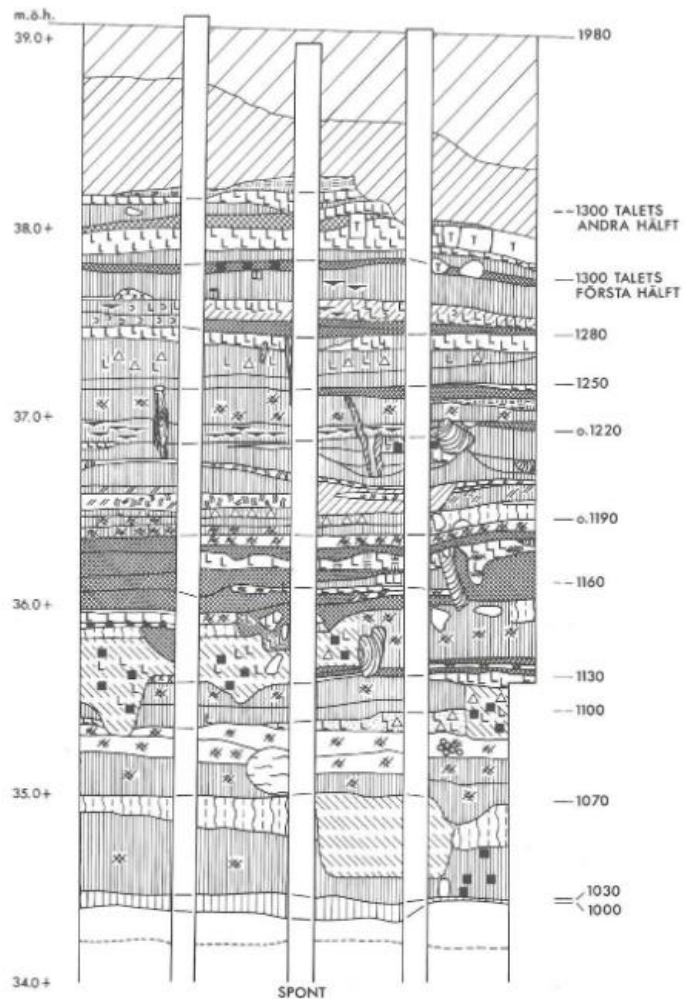
Til tross for slike forestillinger skjer det nemlig noe pussig og meget interessant i løpet av senmiddelalderen som kan vitne om at dette synet ikke er i takt med realiteten. De organiske kulturlagene i de skandinaviske middelalderbyene ser plutselig ut til å minke drastisk. Hvorfor skjedde dette? Har det skjedd andre steder? Hva var årsaken eller årsakene bak den plutselige og drastiske reduksjonen av de organiske kulturlagene? Stemmer det at datidens mennesker ikke forsøkte å organisere omgivelsene sine for å forebygge smitte og søppel i byrommene som det ofte pekes på i eldre litteratur? Og hvordan kan dette i så fall henge sammen med de minkende kulturlagene?

2.1 Kulturlagene forsvinner

Hva er egentlig kulturlag? Norsk Arkeologisk Leksikon definerer kulturlag slik: «K [Kulturlag] dannes ved bosetning på et sted og bygges opp av avfall, men også av rester av bosetningsstrukturer – dvs. ildsteder, avfallsgroper, rester av hus osv. [...]» (Hedeager, 2005, s. 229). Begrepet *kulturlag* omfatter altså både organiske og uorganisk avfall og rester. Der jeg nevner kulturlag videre i oppgaven kommer jeg til å benytte denne definisjonen av begrepet. Der jeg benytter begrepet «organiske kulturlag» vil dette omfatte de organiske bestanddelene som utgjør kulturlagene.

Det man ser utover 1100-tallet og frem til slutten av middelalderen, er at det gradvis etableres ulike tiltak for å holde byene fri for organisk avfall. Det er både fysiske og lovpålagte endringer som skjer i byrommene. Rundt midten av 1300-tallet så skjer det en merkbar økning av disse tiltakene både i Skandinavia og i England. Disse innebærer blant annet: skjerpede krav til renhold av gater, bestemmelser for søppelfyllinger utenfor byområdene, reguleringer av priveter (utedo) slik som forekommer i Bergen, bredere utbyggelse og systematisering av rennesteiner blant annet i England, og en reduksjon av søppel benyttet som fyllmasse mellom brolegging (Andrén, 1986, s. 256; Christophersen, 2002, s. 9; Jørgensen, 2008b, s. 560; Rawcliffe, 2013c, s. 144; Økland, 1998, s. 56). Noen av de ulike tiltakene og deres omfang vil jeg drøfte senere i ulike deler av oppgaven.

Disse tiltakene synes i de organiske kulturlagene som minker kraftig rundt samme periode i en rekke byer i Skandinavia (Andrén, 1986, s. 262). For eksempel i Lund i Sverige. Her peker Dolly Jørgensen på at kulturlagene i dette området som daterer fra 1000 frem til ca. i dag ligger på om lag 5 meter som vist i figur 1. Det som riktignok er merkelig er at rundt 80% av disse 5 meterne kan dateres fra år 1000 til år 1300. Og kun 6,6% fra år 1300 til år 1500 (Jørgensen, 2008b, s. 560). Liknende trender ser vi også forekomme i flere andre byer i Skandinavia (Jørgensen, 2008a, s.

Figur 1: Modell av et utsnitt av kulturlag i Lund i Sverige. Hentet fra Andrén (1986)

204). Noen byer som nevnes er Oslo, og Ålborg, Kolding og Århus i Danmark (Andrén, 1986, s. 262). I Bryggen området i Bergen minker de organiske kulturlagene markant etter 1413 (Jørgensen, 2008a, s. 204). Axel Christophersen peker også på at dette var tilfellet i Trondheim, hvor det organiske materialet i kulturlagene forsvinner mer og mer halvveis inn i middelalderen (Christophersen, 2020, s. 355). Tatt dette i betraktning er det åpenbart at noe drastisk har skjedd på midten av middelalderen som har forårsaket den store reduksjonen av organisk avfall i kulturlagene.

Jeg vil imidlertid påpeke at ut ifra min forskning har jeg ikke klart å finne noen konkrete kilder som konstaterer at de organiske kulturlagene minker i byene i England. Likevel mener jeg at utviklingen vi ser både i Skandinavia og England har så mange fellestrekk at jeg ser det for sannsynlig at de organiske kulturlagene også kan ha minket i de engelske byene i senmiddelalderen. Skandinaviske arkeologer som har forsket på renholdet i middelalderen har

lagt større vekt på å innlemme fysiske spor slik som de organiske kulturlagene i sine problemstillinger, enn hva deres engelske kolleger har gjort (Jørgensen, 2008a, s. 13).

Før vi går over til å se på de ulike årsakene til hvorfor de organiske kulturlagene minker; ønsker jeg å illustrere forholdet mellom «rent og urent» noe jeg mener er sentralt for å forstå hvorfor dette fenomenet forekommer.

2.2 «Rent» og «Urent»

«Each culture must have its own notions of dirt and defilement which are contrasted with its notions of the positive structure which must not be negated» (Douglas, 1984c, s. 159).

Som vi har vært innom eksisterer det negative holdninger rundt middelalderen som periode. En rekke forskere har de siste tiårene kritisert det gjengse negative synet av middelalderbyene som skitne, og menneskene som bodde i dem ute av stand til å handle for å bedre sine omgivelser. Men var menneskene i middelalderbyene urenlige eller ei? Axel Christophersen skriver rundt dette temaet i «Var de alle svin?» i Tidsskriftet Spor fra 2002 og litt i et av kapitlene i boken hans «Under Trondheim» (2020). For å kort definere forholdet mellom rent og urent ønsker jeg å trekke frem et sitat fra «Under Trondheim»: «man spiser ikke mat klassifisert som uren, man tar ikke i urene ting, [...]» (Christophersen, 2020, s. 352). Dette sitatet oppsummerer holdninger rundt rent og urent ganske enkelt, men som sosialantropologen Mary Douglas argumenterer for i boken sin «Purity and Danger: an analysis of the concepts of pollution and taboo» (1984) er hva man anser som «rent og urent» forskjellig fra tid og rom (Douglas, 1984a, s. 2). Med dette blir det riktig slik som Christophersen påpeker; at middelaldermenneskene var «svin» om man sammenligner deres kultur og samfunn med det vi selv har i dag (Christophersen, 2002, s. 4). Fra deres perspektiv derimot var de *ikke* «svin», de hadde bare et annet forhold til «rent og urent» enn hva vi selv har. Christophersen hevder på lik linje med Douglas at det er grenser mellom hva som ansees som rent og hva som ansees som urent til enhver tid i et gitt samfunn, hvorav det rene korresponderte med det som i samtiden ble oppfattet som orden og system i tilværelsen. Det urene derimot skapte kaos og utfordret det man oppfattet som tilværelsens orden (Christophersen, 2002, s. 4-5). Det vi kan trekke ut av dette er at *mennesker til enhver tid har et bilde av hva som passer inn i et system og hva som ikke passer inn*. For å eksemplifisere dette ønsker jeg å trekke frem noe som vi med ganske stor sikkerhet kan hevde at ikke passet inn i middelaldermenneskenes system dersom det opptrådte utenfor sine bestemte kontekster; nemlig avføring.

2.3 Latriner og Priveter

Jørgensen hevder at de fleste forskere anerkjenner at universelle «gode» eller «vonde» lukter ikke eksisterer (Jørgensen, 2008a, s. 55). Likevel er det visse ting man mest sannsynlig har hatt de samme holdningene til slik vi har i dag, for eksempel lukt fra avføring eller annet råtnende organisk avfall. At vond lukt slik som avføring blir sett på som «uren» ser vi gjenspeile seg i Trondheim i middelalderen. Christophersen peker på hvordan avfall fra priveter og latrinegroper i Trondheim sjeldent forekommer utenfor privetene og gropene. Dette mener han må bety at avfallet ble forsøkt oppsamlet fordi det samsvarte med deres forestillinger om at visse typer avfall var urent og da særlig kroppslig avfall (Christophersen, 2002, s. 5-6). Videre viser Christophersen til hvordan Priveter og latrinegroper er til for å skjermelatte avfall som han mener tyder på at befolkningen så på latrineavfall som urent (Christophersen, 2002, s. 6). Disse tolkningene omtaler riktig nok kun Trondheim, men vi ser også liknende tendenser både i Skandinavia og England.

Figur 2: Middelaldersk miniatyrmaleri. Tolkning: bildet viser en mann som har falt igjennom et toalett da han skulle utføre sitt fornuftige. Hentet fra Christophersen (2002)

I Bergen er det funnet latriner av ulike slag som kan dateres til alle deler av middelalderen (Økland, 1998, s. 43). Vi har også kilder som peker på at latriner og priveter ble benyttet i både svenske og engelske byer (Jørgensen, 2008b, s. 561; Rawcliffe, 2013c, s. 144; Westholm, 1995, s. 13-14). Utover middelalderen oppstår det en rekke endringer i forhold til regulering av latriner og priveter. I London ble det etter hvert regulert hvor man kunne grave latrinegroper (Rawcliffe, 2013c, s. 144). I Durham måtte også eierne av latrinene passe på at de ikke var til sjenanse for naboene. Dersom klagen ikke ble tatt til følge av latrineeieren kunne dette føre til bøter (Rawcliffe, 2013c, s. 146-147). Lignende lover forekom også i Visby i Sverige (Westholm, 1995, s. 13-14). Latriner med opptil fire seter som kunne benyttes av flere samtidig var vanlig i Bryggen området i Bergen utover 1100-tallet. Disse ble gradvis erstattet med enkeltstående priveter (Jørgensen, 2008a, s. 70-71). I Bergen foregår det også en relokalisering av latrinene

mellom 1400-1600 tallet. Latrinene synes også å ha blitt mere avgrenset og blir flyttet bort til egne bygninger (Økland, 1998, s. 56). Trekker man sammen disse kildene er det nok sannsynlig at tankene Christophersen mener gjaldt i Trondheim i forhold til latrineavfall, også var delt av folk flest i sin samtid. Bøteleggingen slik vi så fra eksempelet i Durham viser også til at oppsamlingen av skit var et problem de prøvde å løse på grunn av den vonde lukten det avga.

Konklusjonen her er dermed at dersom vi i dag hadde funnet søppel flytende på en vei, eller andre steder hvor det ikke hører til ville det ha utfordret vårt bilde av «rent og urent». Søppelet hører til i en søppelcontainer, en søppelbøtte, eller på en søppeldyng. Det er visuelt forstyrrende, oppfattes som uryddig, uønskelig å ha utenfor sine designerte plasser, og i tillegg lukter det vondt. Tatt i betraktning fra et middelaldermenneskets synspunkt er det mulig å tenke seg at håndverksavfall fra en slakter, eller en skomaker, som lå strødd på gaten ikke var annet enn en naturlig del av deres hverdag, og derfor ikke ble ansett som urent. Avfallet kan ansees som rent fordi det har en funksjon og eksisterer som en normal del av byrommet. I sin grunnleggende forstand er endringene som forekommer i løpet av middelalderen en endring av hva som oppfattes som rent og urent. Men hva er årsakene til at de organiske kulturlagene forsvinner? Og hvordan henger det sammen med forholdet mellom «rent og urent»?

3.0 De minkende kulturlagene – ulike årsaker

Flere forskere har forsøkt å svare på denne problemstillingen med varierende forklaringsmodeller og vektlegging. I artikkelen «Städernas undre värld» peker Anders Andrén direkte på de minkende kulturlagene og forsøker å komme med tre ulike forklaringer på fenomenet: «[...]att avfallet minskade [...]», «[...]att renhållningen blev mer omfattande [...]» eller «[...]att både avfallet minskade og renhållningen ökade» (Andrén, 1986, s. 263). Disse fungerer som enkle tolkninger av fenomenet og tar henholdsvis ikke stilling til hvilken av disse som er rett eller gal, eller prøver å bevise at noen av disse best kan forklare de minkende kulturlagene. De eksisterer derfor kun som enkle forklaringer uten noen intensjon om å undersøke fenomenet nærmere. Hvilket jeg mener gjør tolkningene til Andrén altfor overfladisk. I neste del av oppgaven ønsker jeg å ta for meg ulike svar på problemstillingen som Andrén kommer med og drøfte rundt de kildene vi har som forteller noe om dette. Som vi har vært innom ovenfor vet man at det forekom en rekke tiltak fra siste halvdel av 1300-tallet og videre fremover i de neste par århundre. Disse tiltakene skulle forebygge

forekomsten av søppel i byrommene. Hva kan vi for å gå dypere inn i dette trekke ut fra situatene til Andren? Hvis avfallet minket; hvorfor? Dersom det forekom et økt renhold; hva var årsaken til det, og er det en mulig sammenheng mellom disse to?

3.1 Minkende avfall?

Hvis vi først tar for oss muligheten for at avfallet minket blant befolkningen så er det flere mulige årsaker til dette. En årsak jeg ønsker å trekke frem er svartedauden som herjet i store deler av Europa rett før tiden hvor kulturlagene minker. Svartedauden nådde imidlertid forskjellige land til ulike tider: England i 1348, Norge i 1349, og Sverige og Danmark i 1350 (Moseng, 2020, s. 23, 49, 62, 64). Dersom pesten (svartedauden) førte til en befolkningsnedgang er det en logisk slutning å tenke seg at en redusert befolkning naturlig nok resulterer i mindre avfall. Usikkerhetsmomentet med dette er at vi ikke har sikre tall på hvor mange mennesker som faktisk forsvant under pestepidemiene som fulgte svartedauden. Tallene man har og deres sikkerhet varierer riktig nok fra område til område, noen mere nøyaktig enn andre, men likevel er det usikkerhet rundt dem. Dette er iallfall sant for Norges første utbrudd av pest i 1349, slik som Ole Georg Moseng påpeker i boken sin «Pesten kommer» (Moseng, 2020, s. 99).

Vi hører ofte at Svartedauden tok ca. 2/3 av Norges befolkning av dage (Moseng, 2020, s. 99). Dersom vi antar at dette stemmer, burde ikke da reduksjonen i kulturlagene reduseres omtrent på linje med dette? Likevel stemmer ikke befolkningsreduksjonen nødvendigvis over ens med eksempelet fra Lund i Sverige. Eksempelet fra Lund (og likhetene vi ser andre steder ellers i Skandinavia som jeg har henvist til); forteller om en langt mere drastisk reduksjon i de organiske kulturlagene, enn hva kan tilegnes Svartedauden ene og alene. Jeg mener derfor at befolkningsnedgangen som følger av Svartedauden ikke kan være en enkeltstående forklaring på fenomenet. I tillegg er det grunn til å betvile at Norges befolkning faktisk ble redusert med om lag 66% i løpet av Svartedauden og de følgende pestepidemiene. Som Moseng påpeker i boken sin «Pesten kommer»; er disse tallene hentet fra beretningene til en Islender som het Einar Hafliðason (Moseng, 2020, s. 24). Det er kanskje grunn til å stille seg kritisk til Hafliðason sine beretninger da han også mente at London kun hadde 14 innbyggere igjen etter pesten rammet. Noe Moseng argumenterer for at er usannsynlig (Moseng, 2020, s. 26). Vi må huske på at Island var veldig skjermet for pandemien og ikke hadde særlig mange tilfeller av pest. Ut ifra det vi vet rammet pesten Island *kun to ganger*. I årene: 1402-1404 og 1494-1495 (Moseng, 2020, s. 80). Forfatteren kan selv ha overdrevet med overlegg i sine utsagn for å spre frykt blant Islendingene slik at de skulle fortsette å isolere for resten av Europa i perioder

med pestangrep. Sett i lys av dette er det ikke sikkert at tallene stemmer, men forskning tyder likevel på at tallene ikke er helt urimelige. Fra Sverige har vi mer nøyaktige tall fra et pest utbrudd som foregikk fra mellom 1710-1713. Ifølge Moseng skal pesten ha kostet 2000 svensker livet bare i Stockholm. I tur utgjorde det rundt 40% av byens befolkning (Moseng, 2020, s. 27). Dersom man tar i betraktning at dette er flere hundre år etter de første pestutbruddene som foregikk på 1300-tallet, og at det hadde foregått store endringer i perioden som fulgte når det gjelder hvordan man forholdt seg til pestangrep; er det ikke utenkelig at en dødsrate på rundt 60% stemmer. Iallfall når det gjelder de første pestangrepene hvor man ikke var forberedt.

3.2 Økt rydding?

En annen mulig årsak til reduksjonen av søppel i byrommene er at søppelet ble flyttet til designerte steder, i den hensikt å holde byrommene fri for søppel og annet organisk materiale. Dette reiser spørsmål rundt hvorfor datidens mennesker så på det som en nødvendighet å fjerne søppel fra byrommene. Vi har kilder som tyder på at det har eksistert dedikerte områder for dumping av søppel; blant annet i Trondheim og Oslo, men også i andre byer i Skandinavia og i England (Christophersen, 2002, s. 6-7; Jørgensen, 2008b, s. 562; Petersen, 2018, s. 63). Søppel og skitt ble for eksempel samlet opp med hest og vogn i London. Flere hestevogner hadde fått denne oppgaven allerede i 1357 (Rawcliffe, 2013c, s. 137). Et annet eksempel er fra 1481 i Stockholm. Her ble det ansatt to personer hvis oppgave var å regelmessig holde gatene rene (Jørgensen, 2008a, s. 182). En mulig forklaring er at man ønsket at byområdene og markedene skulle være imøtekommende og representativt av byens «orden» for reisende, handelsmenn og andre gjester. Carole Rawcliffe hevder at i de Engelske middelalderbyene «[...] the residents of other towns and cities also regarded dirty streets and polluted watercourses as a source of collective shame» (Rawcliffe, 2013c, s. 118). Med dette mener jeg at det må ha eksistert en form for stolthet blant middelalder befolkningen som levde sine liv i velorganiserte byer fri for avfall.

I Bergen ser vi også at reduksjonen av kulturlagene først forekommer i Bryggen området etter rundt år 1400 da det ikke lengre forekommer ekskrementlag. Dette forklarer man med at det kan ha foregått en mulig relokalisering av latriner (Økland, 1998, s. 93). I Southampton i England har arkeologiske utgravninger også vist lignende resultater. Før Svartedauden inntraff ser man at latriner var plassert sporadisk. Etter svartedauden opptrer de ikke lenger slik. De ble mer organisert (Rawcliffe, 2013c, s.144). I tilfellet av Bergen kan dette tyde på et ønske om å ville holde Bryggen området fritt for skitt og avfall. Dette fordi Bryggen skulle

være mere innbydende for de som ankom via handelsskip for å selge varene sine. Bård Gram Økland hevder at en mulig årsak kan være en økt intimsfære blant befolkningen hvor det var viktigere enn før å holde seg fri for lukten av kroppslig avfall (Økland, 1998, s. 56).

Det eksisterer også dokumenter fra middelalderen som tyder på omfattende rydding i forbindelse med viktige dager. I Norge har vi et eksempel fra 1276 allerede hvor det ble bestemt etter Magnus Lagabøttes bylov at tomteeiere i Oslo måtte holde gatene ryddig før julen satte inn (Christophersen, 2020, s. 356). I Malmö i Sverige ble det fra 1353 gjennomført en årlig rengjøring av gatene i sammenheng med Midtsommer (Andrén, 1986, s. 264).

Kravene om rydding kom fra byrådet, trolig kan dette sees på som et resultat av at de øvre klassene anså det som et nødvendig tiltak. Dette mener jeg kan være et tegn på at søppelet var årsak til skam iallfall blant de øvre klassene, spesielt i sammenheng med helligdager. Dette styrker også opp rundt tanken om en mulig økt intimsfære blant eliten. Alternativt som nevnt ovenfor viser sitatet til Rawcliffe at også den generelle befolkningen anså skitne omgivelser som en kilde til kollektiv skam. Med dette kan tiltakene ha vært gjennomført fordi de by-ansvarlige oppfattet dem som et folkelig ønske. Dette gjelder iallfall de engelske byene. Det er ikke dermed sagt at befolkningen i de skandinaviske middelalderbyene hadde et like stort problem i forhold til skitne omgivelser enn hva den engelske befolkningen angikk.

Eline Kaupang Petersen argumenterer i sin masteravhandling «Less mudslinging and more facts» (2018, s. 63) for at dersom de tynnere kulturlagene er et resultat av at avfallet ble flyttet ut av byene så må dette bety at søppelet ble benyttet til andre ting. Eksemplene hun trekker frem er blant annet at latrineavfall kan ha blitt brukt som gjødsel, og søppelrester benyttet som fyllmasse, samt noe dumpet i elver (Petersen, 2018, s. 63). Likevel ser vi en reduksjon av søppel benyttet som fyllmasse i de ulike middelalderbyene etter midten av 1300-tallet i Skandinavia (Jørgensen, 2008b, s. 560). Det ble også lenge før 1300 tallet utført endringer som førte til mindre søl og skitt i gatene. York i England er et eksempel på dette da den tradisjonelle trebroleggingen ble erstattet med steinbrolegging allerede på 1100-tallet (Rawcliffe, 2013c, s. 131). Uppsala i Sverige benyttet også steinbrolegging fra rundt 1170-tallet (Jørgensen, 2008a, s. 145). Det forekommer også flere vedtekter som forbød befolkningen å kaste søppel i elver og vann utover middelalderen. I 1282 ble det forbudt å kaste «avfall og skitt» ut fra bryggene i Bergen, og i 1313 ble det forbudt å kaste søppel i elvene i Trondheim (Petersen, 2018, s. 72).

Jørgensen hevder i sin doktorgrads avhandling «Private need, Public order» (2008a, s. 106) at håndverk var en viktig del av middelalderbyenes økonomi, bare i Stockholm i Sverige var

35% av de 381 skattebetalende: snekkere, fiskere, skomakere osv. Jeg ønsker derfor å trekke frem relokaliseringen av noen slike virksomheter som en relevant årsak til at søppelet i byrommene minker da virksomhetene utgjorde en stor del av hverdagen for folk flest. I tilfellet av Trondheim viser Christophersen til at håndverksavfall trolig ble dumpet der det var plass for så senere å bli flyttet før det hopet seg opp for mye (Christophersen, 2002, s. 6). Allerede i 1276 ser vi at Trondheims bylov stadfester at produksjonssteder som benyttet åpen ild måtte flytte ut av byen til tryggere steder (Christophersen, 2002, s. 358). Ikke bare sørget dette for at mulige brannfarer ble redusert i byrommet, tiltaket kan også ha hatt en intensjon om å begrense luftforurensningen i byen. I Bergen ble det også fra samme år satt bestemmelser for hvor industriarbeid kunne lokaliseres (Jørgensen, 2008a, s. 122).

I England var lokaliseringen av håndverksarbeid også et stort fokus. Rawcliffe viser til hvordan slakterne ofte var lokalisert i «perifere» områder, borte fra byen, i tillegg viser hun til at det alt fra 1360-tallet ble iverksatt systematiske tiltak for å eliminere forurensningen deres (Rawcliffe, 2013c, s. 147-148). Edward den III (som var konge av England på denne tiden) forbød også slakting av dyr i en by nær Newgate da pest rammet dem i 1361 og 1369 (Rawcliffe, 2013d, s. 199). Dette tolker jeg som at restene fra slakting av dyr ble sett på som en mulig kilde til miasmer (miasmer forsto man som damp eller gass og var kjennetegnet ved ubehagelig lukt. Miasmene som «eksisterte» i luften var kilder til sykdom) (Petersen, 2018, s. 23). Iallfall må de som har hatt ansvar for byene ha sett det slik, det var derfor et naturlig ønske å ville minske forurensningen forårsaket av slakterne. Da kjøtt også var nødvendig som mat for befolkningen var det heller ikke mulig å helt eliminere denne kilden til miasmer så det nest beste var å regulere det (Magnusson, 2013, s. 190). Senere kom det enda flere lover som regulerte slaktervirksomheten utover 1400- og 1500-tallet i England (Rawcliffe, 2013c, s. 150-151).

Vi har også et eksempel fra Beverly i England hvor konstruksjon av murovner ble forbudt på grunn av at de forurenset landområdene (Rawcliffe, 2013c, s. 163). I dette tilfellet velger jeg å tolke dette som at håndverksavfall ikke ble sett på som et problem i middelalderens tidlige faser. Det er ikke før senere at det dukker opp bestemmelser for håndtering av håndverksavfall. Disse endringene springer trolig ut fra en endring i holdninger til avfallet fra håndverksvirksomheter som skittent. Flyttingen av virksomhetene til utkanten av byene det vises til ovenfor kan også ha bidratt til den reduserte mengden produksjonsavfall en finner i kulturlagene i senmiddelalderen.

Tatt i betraktning de kildene vi har (både fysiske og skriftlige om søppelfyllinger utenfor byrommene) er det logisk å slutte at det ble iverksatt organiserte tiltak for å frakte søppel og annet organisk materiale vekk fra byrommene. Dette allerede fra rundt midten av 1300-tallet i en rekke middelalderbyer, både i Skandinavia og i England. Til tross for at kulturlagene tilsier at det ble iverksatt tiltak på midten av 1300-tallet for å frakte vekk søppel betyr ikke dette nødvendigvis at liknende tiltak ikke har eksistert tidligere. Likevel mener jeg at kildene i sum tyder på at det i det minste ble en kraftig økning i slike tiltak. Dersom dette er tilfellet kan det også tolkes som at tiltakenes viktighet ble vektlagt i langt større grad i årene som fulgte pestutbruddene, fra 1350-tallet av. Med forbudet mot å kaste søppel i elver og den minkende bruken av søppel som fyllmasse mellom brolag i ulike byer viser dette til at mer og mer søppel må ha havnet på søppelfyllingene. Til tross for at det dukker opp flere tiltak i perioden etter pestens første utbrudd; ser man også liknende tiltak som beveger seg i retning av et renere samfunn allerede før pestens første utbrudd.

3.3 Minkende avfall og økt rydding?

Trekker man sammen disse faktorene, minkende søppel i byrommene samt en redusert befolkning og et økt renhold i byene kan det i seg selv være en logisk forklaring på hvorfor de organiske kulturlagene minker så kraftig som de gjør rundt denne tidsperioden. Altså at det både ble redusert søppel i byrommene som et resultat av en begynnende mentalitetsendring med røtter i nye forestillinger om rene og urene kategorier, men også en økning i tiltak som ble iverksatt for å holde byrommene fri for søppel. De henger altså sammen. En økt rydding, relokalisering av virksomheter og reduserte befolkningstall som følger av pestangrep var alle med på å føre til redusert søppel i byrommet og dermed endringer i kulturlagene. Likevel ønsker jeg å gå litt dypere inn i problemstillingen og se på hvorfor disse tiltakene forekommer når de gjør, da jeg mener disse nevnte forklaringene i isolasjon har noen mulighet til å si noe *betydningsfullt* om hvorfor kulturlagene minker. Vi vet at det skjer, men *hvorfor* skjer det? Ryddingen og renholdet i seg selv kan vi observere i arkeologiske undersøkelser og i dokumenter fra middelalderen, men hva var grunnen til at den forekom når den gjorde, og er det en mulig sammenheng mellom alle de tenkte årsakene eller er de enkeltstående fenomener som tilfeldigvis utspiller seg samtidig? For å illustrere dette bedre vil jeg trekke inn middelaldermenneskenes forhold til hygiene og smitteforståelse.

4.0 Middelalderens forhold til hygiene og deres smitteforståelse – en mulig sammenheng?

For å forstå den plutselige ryddingen av byrommene på midten av 1300-tallet mener jeg at det er nødvendig å forstå datidens forhold til hygiene. Her må man sette seg i middelaldermenneskenes levesett for å forstå hvorfor disse endringene forekom. Samtidig vil forholdet mellom «rent og urent» spille en viktig rolle i denne diskusjonen. Når man tolker forholdene i middelalderen, er det lett å la ens egne oppfatninger av verden påvirke hvordan man tenker. I dette tilfellet mener jeg at for å tolke i hvilken grad middelaldermenneskene var hygieniske eller hadde noen som helst kunnskap om sykdom og smitteoverføring så må vi også se på hva som var de regjerende ideene og forestillingene på den tiden. Både når det gjelder hygiene, men også hvordan forståelsen av hygiene hang sammen med deres smitteforståelse.

Først og fremst er det nødvendig å se på hvordan datidens mennesker forholdt seg til søppel og avfall, og å anerkjenne at dagens holdninger til disse ikke nødvendigvis samsvarer med de som eksisterte da. For å illustrere dette må vi tilbake til utsagnet om at «normer for hva som er urent og ikke; er forskjellig fra tid og rom» (Christophersen, 2002, s. 4). Douglas hevder at det urene er ting som skaper kluss dersom det opptrer i et *system* (Douglas, 1984b, s. 40). Med andre ord er det «urene» en kilde til kaos, imens det «rene» på sin side reflekterer orden. Ut ifra en slik sosialantropologisk tilnærming er det logisk å tenke at til tross for at kårene var veldig annerledes i de urbane middelalderbyene enn hva vi er vant med i dag; så hadde de fremdeles normer og regler for hva som var urent og hva som ikke var det. Likevel som Henrik von Achen hevder er det «viktig å ikke glorifisere middelalderen, men normene var riktig nok annerledes den gang» (Achen, 1992, s. 35). Hensikten min er altså ikke å si at middelaldermenneskenes tiltak var feilfrie eller at de på noe vis var forut for sin tid. Jeg ønsker snarere å rette oppmerksomheten mot at det faktisk ble iverksatt tiltak for å forbedre de hygieniske forholdene i middelalderbyene, som mulig var i samsvar med forholdet til datidens forestillinger om rent og urent.

4.1 Håndtering av sykdom

Som vi har vært innom var middelalderen preget av sykdom og død. Det var en normal del av tilværelsen. I en hverdag uten noen form for det helsevesenet vi har i dag kunne selv den minste lille sykdom eller ulykke føre til at man endte opp som tigger (Achen, 1992, s. 23). Middelalderen var en meget religiøs og overtroisk periode, bønner og magi ble ofte benyttet

for å helbrede sykdom (Achen, 1992, s. 27). Von Achen viser til at det var 3 måter å håndtere smitte i løpet av middelalderen. Disse har han kategorisert som enten å fjerne sykdommen, gi den mening eller å lindre den (Achen, 1992, s. 27). Kunnskapen om bakterier og smitteoverføring var ikke til stede i middelalderen; det var derfor andre paradigmer som preget menneskets syn når det gjaldt sykdom. Sykdom ble ansett for å være et individuelt anliggende som oppsto, ikke noe som nødvendigvis spredte seg fra person til person. Petersen argumenterer derfor for at middelaldermenneskene ikke må ha vært særlig opptatt av å finne ut hvordan sykdom spredte seg (Petersen, 2018, s. 23). Sykdom ble ofte forstått som straff for ens synder og det var naturlig at man skulle bøte for dette da det førte en nærmere Kristus som selv hadde lidd for menneskene (Achen, 1992, s. 32). Når vi legger dette til grunn dannes et generelt bilde av middelaldermenneskenes smitteforståelse, eller snarere deres sykdomsforståelse som det er mulig å forholde seg til og diskutere ut ifra et moderne perspektiv. Selv om det selvsagt eksisterte smitteteorier slik vi skal se nærmere på.

5.0 Svartedauden og miasmer – et mulig vendepunkt?

Som vi vet, dukker svartedauden opp i Skandinavia og England rundt 1350-tallet (Moseng, 2020, s. 23, 49, 62, 64). Det mange tror er at det kun var ett stort pest utbrudd. Snarere viser det seg at pesten til dels slo rot og herjet i bølger i flere århundrer etter det første utbruddet (Moseng, 2020, s. 27). I løpet av epidemien omkom mennesker i hopetall rundt om i Europa. Da hverken bønner eller magi hjalp, sykdommen viste seg å ikke kunne lindres og man ikke fant noen mening å tilegne den mener jeg at det må ha oppstått forsøk på å eliminere den. På denne tiden var teorien om de tidligere nevnte miasmene en realitet. Moseng nevner andre tiltenkte kilder til miasmer i «Ansvaret for undersåttenes helse 1603-1850». Disse var: jordskjelv, vulkanutbrudd, uheldige klimatiske forhold og dårlige planetkonstellasjoner (Moseng, 2003b, s. 293). Dette viser til en grad at miasmeteorien var forut for sin tid. Naturkatastrofer fører med seg død og med mennesker og dyr drept i hopetall vil bakterier naturligvis florere og forårsake sykdommer. Når det gjelder planetkonstellasjoner og astrologi viser dette til datidens overtroiske sider. Riktig nok var miasmeteorien kun noe som var mest kjent i de øvre kretsene tidlig i middelalderen, likevel er det trolig at miasme oppfatningen spredte seg til de fleste deler av samfunnet som en forklaring på svartedauden (Petersen, 2018, s. 76). I tilfellet av England sier Rawcliffe det på en ganske elegant måte: «By the closing years of the fourteenth century, if not long before, the threat posed by miasmatic air was understood at all but the lowest levels of society» (Rawcliffe, 2013a, s. 47).

Med dette mener jeg at svartedauden må ha ført til en endring, eller i det minste at den videre stimulerte hva menneskene som levde på denne tiden så på som rent og urent. Med forståelsen av at vond lukt er kilden til smitte er det logisk å ønske å begrense årsaken til sykdommen slik at man ikke skulle lide. Petersen viser også til dette ved å hevde at det er mulig at en økende utbredelse av miasmeopfatningen kan ha vært årsaken til endringen i avfallshåndteringen vi ser utspille seg i middelalderen (Petersen, 2018, s. 76). Det er ikke dermed sagt at svartedauden og miasmeteorien nødvendigvis var den eneste grunnen til dette skiftet. Slik vi har vært innom vokste det nemlig gradvis frem hygieniske tiltak over hundre år før svartedaudens inntog. Likevel er det påfallende at mange omfattende tiltak forekom i tiårene etter at svartedauden dukker opp, samt at de organiske kulturlagene plutselig blir så kraftig redusert i samme perioden. Jeg mener derfor at svartedauden og den nye tiltroen til miasmeteorien må sammen ha vært en stor faktor til at det skjedde mange endringer for å forebygge søppel i byrommene nettopp når de gjorde og at eksplosjonen av tiltak ikke ville vært like markant dersom svartedauden ikke hadde funnet sted da den gjorde.

5.1 Miasmeteorien blir allment akseptert

Etter å ha sett på sammenhengen mellom avfall og miasmer er det mulig å trekke en enkel konklusjon. Denne konklusjonen er at menneskene i middelalderbyene oppfattet at vond lukt hadde sammenheng med smitte og derfor var en trussel. Dette er jo selvsagt utenkelig i dag; at *lukten* i seg selv er årsaken til sykdom, men slik vi har vært innom var miasmer et akseptert paradigme i løpet av middelalderen. Spesielt mot slutten av 1400-tallet regjerte denne forklaringen på smittespredning som nevnt ovenfor. Men hvordan ble det egentlig slik? Jeg kommer til å argumentere for at det skjedde et skifte som vi kan se i kulturlagene i henhold til smittevern i middelalderen.

Sykdom herjet som sagt i middelalderbyene og var ikke uvanlig. For å sitere von Achen: «Livet var farlig og uansett hvor man så ble man minnet om at man skulle dø» (Achen, 1992, s. 22). Likevel mener jeg at pesten må ha ført til en særdeles skummel og svært usikker periode for de som opplevde den. Dette er fordi *Yersenia Pestis* (som er navnet på bakterien som forårsaker svartedauden som er navnet på byllepest/lungepest/septisk pest) har et svært alvorlig og brutalt sykdomsforløp med meget makabre symptomer (Moseng, 2020, s. 17). Slik som Moseng beskriver det vil en smittet person dø med om lag 60 - 99% sikkerhet uten behandling, i tillegg inntreffer døden fra mellom 24 timer til 5 dager (Moseng, 2020, s. 17). Symptomene og sykdomsforløpet varierer til en såpass grad at for menneskene som levde på den tiden kan det ha virket som flere forskjellige sykdommer (Moseng, 2020, s. 17-18). Dette

er relevant da denne brutale og svært dødelige sykdommen trolig førte til at datidens mennesker ønsket å lindre eller kvitte seg med den, eller «disse sykdommene» slik som de trolig så det.

Figur 3: Illustrasjon av to mennesker med byllepest fra 1411. Hentet fra Wikimedia Commons. (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Egyptian_plague_of_boils_in_the_Toggenburg_Bible.jpg). Offentlig eiendom

Med pestens første inntog i Skandinavia i perioden 1348-1350 bestemte kong Magnus Eriksson av Sverige og Norge at befolkningen skulle faste, komme med ofringer og gå i prosesjoner i håp om at Gud skulle nåde hans rike og bli kvitt pesten (Moseng, 2003a, s. 56). Når slike tiltak og de vanlige bønnene eller de magiske ritualene ikke fungerte

er det mulig å tenke at det må ha ført til at man prøvde å iverksette fysiske tiltak som i stedet skulle forebygge smitten. Det er ikke med dette sagt at det plutselig ble iverksatt en rekke tiltak «på dagen» for å forebygge pest eller andre sykdommer.

Slik vi har sett, vokste det gradvis frem tiltak, alt før den første store bølgen med smitte herjet i Europa. Sykdom var som nevnt heller ikke uvanlig før dette og var allerede et problem i middelalderbyene lenge før svartedauden kom. Likevel mener jeg at svartedauden må ha vært en såpass voldsom og brutal sykdom, og må ha stimulert til handling hos middelaldermenneskene. Da man skjønnte at å henvende seg til Gud ikke hjalp i lengden var det nødvendig å ty til andre tiltak. Erfaringene man hadde på den tiden tilsa at luft som var forurenset av vond lukt fremkalte sykdom. Dette kan derfor ha ført til forestillingen om at råtnende ting og andre vonde lukter var opphav til sykdommen man ønsket å kvitte seg med. Når det man gjorde tilsynelatende så ut til å fungere var det naturlig å ville utføre flere liknende tiltak. Hygieniske tiltak som ble utført med hensikt å holde luften fri for fordervelse og miasmer må indirekte ha fungert, hvilket gjorde at man fortsatte å benytte liknende tiltak. Med årene som fulgte det første pestutbruddet ble både Skandinavia og England angrepet av en rekke nye utbrudd som i tur kan ha videre fremmet utviklingen av, og dannet klarere forskjeller, innad hva som ble ansett som rent og urent. Med dette ønsker jeg å se nærmere på nødvendigheten av samarbeid hos befolkningen slik at tiltakene som ble lagt til rette for å forebygge smitte kunne fungere, samt knytte de opp mot det vi allerede har gått igjennom så langt.

6.0 Samarbeid – «adelen og hvermansen», pisk eller gulrot

Vi har vært innom ulike årsaker til hvorfor de organiske kulturlagene minker halvveis gjennom senmiddelalderen, men hvordan klarte man å iverksette alle disse tiltakene? Dersom man skulle klare å holde byrommet fri for søppel var lederne av samfunnene nødt til å få hjelp fra folket. I dette mener jeg at det må ha oppstått en felles forståelse om nødvendigheten av å holde byene fri for avfall. Derfor vil jeg i denne delen av oppgaven argumentere for at det må ha foregått et samarbeid mellom byboerne og lederne i de ulike byene for å få dette til. Lover og bestemmelser vil ikke fungere dersom ingen følger dem, med dette ønsker jeg å vise til hvordan det i løpet av middelalderen kan ha foregått en gradvis stimulering av middelaldermenneskenes holdning til rent og urent som videre førte til at de var villige til å følge reguleringene i henhold til avfall i byene. Svartedauden som vi har vært innom kan da ha fungert som selve drivkraften i stimuleringsprosessen som førte til at miasmeteoriene fikk fotfeste. Denne stimuleringen mener jeg førte til at middelaldermenneskene anså avfall som en trussel og ikke bare ett «kongelig misnøye». For å eliminere denne trusselen krevde det samarbeid.

Som vi har vært innom ble det utover middelalderen innført en rekke tiltak rundt om i de ulike byene både i England og i Skandinavia for å forebygge søppel i byrommet. I tillegg til de generelle lovene som vi har vært innom fulgte også bestemmelser om individuelt ansvar. Noen av disse er de allerede nevnte bestemmelsene for hvordan og hvor man kunne bygge latriner som dukket opp halvveis inn i middelalderen. En annen interessant ting som skjer, er vedlikehold av gatene i seg selv. Dette ansvaret ser vi at ble delegert til tomteeierne selv på en ukentlig basis, og gjerne etterfulgt av bøter til de som nektet å følge lovene (Jørgensen, 2008b, s. 554).

6.1 Ulike tiltak som krevde samarbeid – økte krav til innbyggerne

Her vil jeg belyse noen av tiltakene der samarbeid var nødvendig for å fungere både før og etter pesten inntraff. I Skandinavia forekommer søppelbøtter og søppeltønner i flere byer allerede på 1200-tallet (Jørgensen, 2008b, s. 554). I Roskilde i Danmark ble huseiere fra 1268 alt pålagt å fjerne sin egen «skitt» fra gatene dersom andre ønsket dette (Andrén, 1986, s. 263). I Trondheim ble det forbudt å bære avfall eller stein i elven fra 1313 (Petersen, 2018, s. 72). I 1423 i Coventry ble det bestemt at innbyggerne måtte vedlikeholde broleggingen foran deres egne eiendommer (Jørgensen, 2008b, s. 554). I 1463 ble det bestemt at innbyggere i Stockholm i Sverige hadde ansvar for brolegging av gatene nærliggende sin tomt, i tillegg til å holde gaten ren (Westholm, 1995, s. 14).

Tilsvarende tiltak eksisterte også i Durham i England (Rawcliffe, 2013c, s. 134-135). I 1484 i England i York ble det bestemt at byens gater skulle inspiseres for å passe på at gatene var rene og vedlikeholdt (Jørgensen, 2008b, s. 558). I Oslo erstattet stebrolegging den tidligere benyttede trebroleggingen mot slutten av 1500-tallet (Petersen, 2018, s. 85). Det finnes langt flere slike eksempler fra de ulike byene i de forskjellige landene som i seg selv kunne utgjort en egen oppgave. Det jeg ønsker å illustrere er hvordan man ser en gradvis utvikling utover middelalderen der slike tiltak blir vanligere. Tiltakene må ha vært ansett som nødvendige av styrende organer og de mer forutseende med kunnskap som gjorde at tiltakene fungerte. Jeg mener med dette at disse tiltakene reflekteres i endringen av forholdet mellom rent og urent og derfor var anerkjent som nødvendige tiltak. Men hva er grunnene til at disse tiltakene ble ansett som nødvendige og hvorfor ble de iverksatt?

6.2 Hvorfor ble tiltakene iverksatt?

Byenes styringsorganers ønske om å holde gatene fri for avfall kan sees på som et resultat av at de nå forsto at miasmer var årsak til sykdom. De er avhengig av å holde deres befolkning i live så samfunnet kan fungere. Hva er en leder uten noen i live som kan følge dem? En annen årsak til misnøyen rundt skitne gater er at det skitne bymiljøet reflekterte dårlig på styringsorganene. «As Edward III [Kongen av England på den tiden] reminded the citizens of London in 1357, clean streets were as much a matter of “honour and decency” as of hygiene, reflecting the good order of the community and by, implication, the prestige of the crown itself» (Rawcliffe, 2013a, s. 39). I dette sitatet kommer det også frem at ryddige gater viser til *god orden* i samfunnet. Dette mener jeg videre understreker sammenhengen mellom «rent og urent» der det urene symboliserer uorden og kaos, og det rene på sin side reflekterer orden og harmoni. Jørgensen peker også på at byrådet i Stockholm i Sverige omtalte dem som oppfylte kravene om å holde gatene rene som «godemen» (Jørgensen, 2008a, s. 53). Denne «tituleringen» mener jeg videre understreker ønsket om ryddige omgivelser som gjenspeiler orden og kan også ha fungert som en slags motivasjonsfaktor, hvorav man omtaler de som opptrer ønskelig som «gode borgere».

På den generelle befolkningen sin side må det ha ligget et naturlig ønske om å overleve, men også om å ville ha *rene* omgivelser som reflekterte orden i samfunnet. Jeg mener at det må ha vært svært ubehagelig å leve i nærheten av overfylte latriner som «forpestet» miljøet rundt seg. I tillegg mener jeg at miasme forståelsen som mulig har beveget seg fra de mer velstående kretsene til de som var litt mer laverestilt i samfunnet via munn til munn; har videre stimulert dette. Her peker jeg tilbake på sitatet til Rawcliffe som understreker at

miasme teorien var ganske sementert på slutten av 1300-tallet hos den generelle befolkningen. «By the closing years of the fourteenth century [...]» (Rawcliffe, 2013b, s. 66).

7.0 Konklusjon

Igjennom denne oppgaven har vi sett på teorier og årsaker til at de organiske kulturlagene forsvinner i Skandinavia og England i løpet av middelalderen. Dette har blitt knyttet opp mot datidens holdninger til «rent og urent» og vi har sett på de minkende kulturlagene som en effekt av endringer som skjer i perioden. Dette har omfattet både enkle tiltak for forebygging av avfall i byrommene, men også større omfattende lovpålagte endringer i holdning blant befolkningen. Den gradvise utviklingen av hva som ble ansett som «rent og urent» har jeg argumentert for ble framskyndet av svartedauden som fungerte som en bekreftelse på datidens miasme teorier, og med dette har vi sett på hvordan tiltakene som springer frem i middelalderbyene er i en indirekte forstand et forsøk på å begrense smitte blant befolkningen. Tiltakenes omfang har også vært av en slik grad at de ikke kunne skje «over natten». Det har dermed vært snakk om en langvarig prosess som har stimulert til samfunnsendringer og som i tur gjorde det mulig for disse tiltakene å fungere med tanke på nødvendigheten av samarbeid hos befolkningen. I sin essens kan man da forstå de minkende kulturlagene som et resultat av en samfunnsomveltning i Skandinavia og England til å i større grad ville fjerne avfall fra byrommene slik at det ikke lengre ville være til skade for befolkningen.

Litteraturliste

- Achen, H. von (1992). Det farlige liv. Middelalderens håndtering av lidelse, sykdom og død. I I. Øye (red.), *Onsdagskvelder i Bryggens Museum: Vol. VI. Liv og helse i middelalderen* (s. 22–48). Bergen: Bryggens Museum.
- Andrén, A. (1986). I städernas undre värld. *Medeltiden och arkeologin : festskrift till Erik Cinthio* (Vol. 1., s. 259-269). Lunds universitets historiska museum.
- Christophersen, A. (2002). Var de alle svin? *SPOR – Nytt fra fortiden*, 17 (1), 4–9.
- Christophersen, A. (2020). Renovasjon og hygiene. I K. Overskaug, M. Røskaft (Red.). *Under Trondheim : fortellinger fra bygrunnen* (Vol. 3., s. 348-358). Museumsforlaget.
- Douglas, M. (1984a). Introduction. *Purity and danger : an analysis of the concepts of pollution and taboo*. (s. 1-7) Ark Paperbacks.
- Douglas, M. (1984b). Secular Defilement. *Purity and danger : an analysis of the concepts of pollution and taboo*. (s. 29-40) Ark Paperbacks.
- Douglas, M. (1984c). The System Shattered and Renewed. *Purity and danger : an analysis of the concepts of pollution and taboo*. (s. 159-179) Ark Paperbacks.
- Hedeager, L. (2005). *Norsk arkeologisk leksikon*. Pax.
- Jørgensen, D. (2008a) *Private Need, Public Order : Urban Sanitation in Late Medieval England and Scandinavia*. [Doktorgradsavhandling]. University of Virginia.
- Jørgensen, D. (2008b). Cooperative Sanitation : Managing Streets and Gutters in Late Medieval England and Scandinavia. *Technology and Culture*, 49(3), 547-567.
<https://doi.org/10.1353/tech.0.0047>
- Magnusson, R. J. (2013). Medieval Urban Environmental History. *History Compass*, 11(3) (2013), 189-200. <https://doi.org/10.1111/hic3.12038>
- Melve, L. (2016). Introduksjon. *Hva er middelalderen*. (s. 7-15). Universitetsforlaget.
- Moseng, O. G. (2003a). Staten, pesten og undersåttenes helse. *Ansvar for undersåttenes helse 1603-1850*. (Vol. B. 1., s. 55-76). Universitetsforlaget.
- Moseng, O. G. (2003b). Kolera og karantene: Sykdomsforståelse i endring. *Ansvar for undersåttenes helse 1603-1850*. (Vol. B. 1., s. 283-316). Universitetsforlaget.

- Moseng, O. G. (2020): *Pesten kommer – Svartedauden og verdens pestepidemier*.
- Petersen, E. K. (2018). «*Less Mud-Slinging and More Facts*» : *En undersøkelse av tiltak knyttet til levevilkår i Oslo i høy- og senmiddelalderen*. [Mastergradsavhandling]. Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Rawcliffe, C. (2013a). *Less Mud-Slinging and More Facts*. *Urban bodies : communal health in late medieval English towns and cities* (s. 12-53). Boydell Press.
- Rawcliffe, C. (2013b). *Urban Bodies and Urban Souls*. *Urban bodies : communal health in late medieval English towns and cities* (s. 54-115). Boydell Press.
- Rawcliffe, C. (2013c). *Environmental Health*. *Urban bodies : communal health in late medieval English towns and cities* (s. 116-175). Boydell Press.
- Rawcliffe, C. (2013d). *Water*. *Urban bodies : communal health in late medieval English towns and cities* (s. 176-228). Boydell Press.
- Westholm, G. (1995). *Gaturenhållning, avfallshandtering och stadsplanering : medeltida teknik belyst av visbyfynd*. *Nordisk arkitekturforskning*, 8(1), 7–18.
- Wikimedia Commons. (1411). *Egyptian plague of boils in the Toggenburg Bible.jpg* [Bilde].
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Egyptian_plague_of_boils_in_the_Toggenburg_Bible.jpg
- Økland, B. G. (1998). *Det ureine avfallet? : ein arkeologisk analyse av avfallshandtering i Bergen 1150-1700*. [Hovedfagsoppgave]. Universitetet i Bergen.

Bildeliste

- Figur 1: Modell av et utsnitt av kulturlag i Lund i Sverige. Hentet fra Andréén (1986) 6
- Figur 2: Middelaldersk miniatyrmaleri. Tolkning: bildet viser en mann som har falt igjennom et toalett da han skulle utføre sitt fornødende. Hentet fra Christophersen (2002) 8
- Figur 3: Illustrasjon av to mennesker med byllepest fra 1411. Hentet fra Wikimedia Commons.
 (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Egyptian_plague_of_boils_in_the_Toggenburg_Bible.jpg). Offentlig eiendom 18

